

Amberg Erzsébet¹

Konszonancia a büntetőjog alapelveinek rendszerében

A jubiláns Blaskó Professor Urat oktatómként 20 esztendeje ismervé, munkatársamként és témavezetőmként 10 éve tisztelve kívánok neki további erőt, jó egészséget 70. születésnapja alkalmából, egyben gratulálok professor emeritus címéhez!

A jogelméleti témakörök Professor Úr kedvére valók. Úgy tartja, a büntetőjog tudományával egyidősnek mondható társadalompolitikai, filozófiai probléma a bűncselekmény elkövetéséért való felelősség kérdése, azaz hogy a bűncselekmény elkövetője miért, milyen mértékben tartozik felelősséggel annak a társadalomnak, amelyben él. A kérdés a büntetőjogi rendszerek felépítésének egyik alapjaként fogható fel (BLASKÓ 1995, 90.).

Úgy vélem, Professor Úr a zene világában jártas emberként kedveli a konszonanciát. Ez a „kellemes együtt hangzás” olyan fontos a hangzatok között, mint a büntetőjog rendszerében a koherencia. A fenti gondolatok inspirálták ezt az írást, amelynek középpontjában a büntetőjogi alapelvek változékony és sokszínű rendszerének áttekintése áll.

Bevezetés

A jogági jogelvek egy-egy jogág dogmatikai modelljeinek elvekké formált alakját jelentik, illetve a jogág rendszerszerű összefüggéseit mutatják (CSERNY 2014, 15.). A büntetőjogi jogág körülrajzolja az állampolgárok szabadságjogait, és korlátot szab az állam bűnüldöző és igazságszolgáltató szervei számára. A büntetőjog eme garanciális jellege biztosítja a törvényességet (KOVÁCS et al. 1989, 12.). Vitathatatlan jelentősége van tehát a büntetőjog kialakítását és működését meghatározó elveknek.

Professor Úr témavezetői támogatása mellett folytatott kutatásaim során vizsgáltam a büntetőjog mint *ultima ratio* elképzelést különféle aspektusokból. Áttekintettem többek között, hogy az *ultima ratio* elve jelen van-e az egyes büntetőjogi műhelyek alapelv-katalógusában, és ha igen, milyen megfogalmazás-

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar Büntetőjogi Tanszék, tanársegéd; r. őrnagy.

ban. Miután az alapvető megközelítési módokat bemutatom, törekszem választ adni arra a kérdésre, hogy *miként illeszthető legerencsésebben a büntetőjog ultima ratio jellege a büntetőjog alapelvi rendszerébe*. Mely felfogás támogatja leginkább a büntetőjog társadalmi rendeltetésének megfelelő működés lehetőségét, a jogrendszer szankciós záróköve szerep betöltését?

A büntetőjog alapelvi rendszerének felépüléséről

A magyar büntetőjog-tudományban eleinte a tényállás fogalma állt a vizsgálódások középpontjában, később a bűncselekmény tudományos definiálási kísérletei jelentkeztek. A büntetőjog alapelveinek történeti kialakulása nem annyira a büntetőjogi szakirodalomhoz kötődött, mert a büntetőjoghoz (vagy ahhoz is) kapcsoló elvek legelső megjelenési formájukban filozófiai, társadalmi, illetve politikai töltésűek voltak (BELOVICS et al. 2014, 63.). Az 1920–1950 közötti korszakban a büntetőjog-tudomány nem a büntetőjog társadalomelméleteként fejlődött, hanem elsősorban és döntően jogdogmatikai összefüggéseiben (BLASKÓ 2016, 87.).

Az alapelvek tankönyvi szintű megfogalmazása a 20. század második felétől vált tendenciózussá, a tudományos szabadság jegyében eltéréseket mutatva. Békés Imre és Szalma László az Eötvös Loránd Tudományegyetem műhelyében a törvényesség, a társadalom védelme, a bűnösségen alapuló felelősség, a proporcionalitás (tettarányosság) és a büntetőjogi felelősség differenciálásának elveit különböztette meg (BÉKÉS–SZALMA 1973, 48–54.; BÉKÉS et al. 1980, 9–10.). Földvári József a törvényesség, a humanizmus, a bűnfelelősség és a büntetőjogi felelősség differenciálásának elveit hangsúlyozta a büntetőjog felfogását meghatározó koncepciókként (FÖLDVÁRI 1990, 20–22.).

Az alapelvek tekintetében is korszakváltó jelentőségű a rendszerváltozás, pontosabban az *Alkotmánybíróság büntetőjogi normakontroll-tevékenysége során megfogalmazott alkotmányos büntetőjog kritériumrendszere*. A testület 30/1992. (V. 26.) számú – a közösség elleni izgatás tényállás alkotmányosságával foglalkozó – döntésében megjelentek „a büntetőjog ultima ratio jellege”, illetve „a büntetőjog mint végső eszköz” szókapcsolatok, valamint a büntetőhatalom feltétlenül szükséges és arányos mértékű igénybevetelének követelménye hamarosan visszaköszönt a büntetőjogi tankönyvek oldalain.²

² „A büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az ultima ratio. Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. A büntetőjogi szankció, a büntetés szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek. Az alkotmányos büntetőjogból fakadó tartalmi követelmény, hogy a törvényhozó a büntetendő magatartások körének meghatározásakor nem járhat el önkényesen. Valamely magatartás büntetendővé nyilvánításának szükségességét szigorú mércével kell

Földvári József a büntetőhatalom garanciális jellegének hangsúlyozását az alapelvrendszer bővítésével valósította meg, három új alapelvet, az ártatlanság véelmét, a bizonyítottság követelményét és a szubszidiaritást megjelenítve (FÖLDVÁRI 1997, 33.). A szerző a *szubszidiaritást* szinonimaként kezelte az *ultima ratio* elvével, amelyek értelmében a büntetőjogi beavatkozás elengedhetetlenségének feltétele más jogági szabályozás elégtelensége, a kérdéses magatartás súlyossága és a társadalomban keletkezett kár együttállása esetén áll fenn. A szubszidiaritás elve a felelősségi formák közötti választáson túl, tágabb értelemben a büntetőjogi felelősségrendszeren belül is alkalmazandó, a rendelkezésre álló büntetőjogi eszközök közül a legenyhébb alkalmazására irányuló felhívás formájában (FÖLDVÁRI 1997, 36–37.).

Az ELTE tankönyvszerzői egy időben a három *nullum crimen* elvnek, az *in peius* visszaható hatály tilalmának, az Alkotmánybíróság szemléletéhez hasonlóan az *ultima ratio*, *szükségesség*, *arányosság* elvek *triászának*, az analógia tilalmának és a büntetőeljárás garanciáknak tulajdonítottak alapvető jelentőséget (BELOVICUS et al. 2009, 55.). Újabban a *legalitást gyűjtőelvként* alkalmazva, annak anyagi összetevőjeként tárgyalják a szükségesség és az arányosság alkotmánybírósági gyakorlatban meghonosodott követelményrendszerét (GELLÉR–AMBRUS 2017, 69–116.).

A Nagy Ferenc és Tokaji Géza által jegyzett szegedi tankönyvben a büntetőjog alapelvrendszerében a jogrendszer egészét átható elvekként elkülönül a jogállamiság és a humanitás elve, a speciális büntetőjogi elvek körébe pedig a törvényesség (anyagi jogi legalitás), a tettfelelősség, a bűnösségen alapuló felelősség, az arányosság, a kétszeres értékelés tilalma (*ne bis idem*), valamint a büntetőjog *ultima ratio* jellege/szubszidiaritása tartozik (NAGY–TOKAJI 1998, 44–45.).

Az *ultima ratio/szubszidiaritás elve értelmében* a büntetőjog csak a legsúlyosabb jogsértésekre legutolsó eszközként legitim a társadalmi kontrollszervek rendszerében, amely intenció büntetőjogon belüli és azon kívüli eszközök viszonylatában is értendő. A szerzők az *arányosság elvében* szintűgy büntetőjogon belüli és kívüli viszonyítási pontot látnak. Az arányosság büntetőjogon kívüli értelemben az állampolgári szabadságjogok korlátozásának és a büntetőjoggal védendő közérdeknek a viszonyítását segíti, míg büntetőjogon belüli vonatkozásban a bűncselekmény és a szankció kapcsolatát jellemzi (NAGY–TOKAJI 1998, 57–60.). A szegedi büntetőjogi tankönyv megközelítését árnyalja, hogy az alapjogkorlátozás szükségességhez kötöttségét a jogállamiság elvének részeként kezeli, amelynek büntetőjogi vetülete az *ultima ratio* (szubszidiaritás elve) és az arányosság követelménye (NAGY 2010, 46.).

megítelni: a különböző életviszonyok, erkölcsi és jogi normák védelmében az emberi jogokat és szabadságokat szükségképpen korlátozó büntetőjogi eszközrendszert csak a feltétlenül szükséges esetben és arányos mértékben indokolt igénybe venni, akkor, ha az alkotmányos vagy az Alkotmányra visszavezethető állami, társadalmi, gazdasági célok, értékek megóvása más módon nem lehetséges” [30/1992. (V. 26.) ABh, Indokolás IV. 4.].

Blaskó Béla álláspontja szerint a büntetőjog alapelvei a törvényesség elve, a társadalom védelmének elve, a bűnfelelősség elve, a büntetőjogi felelősség differenciálásának elve és a korlátlan büntetőjogi beavatkozás tilalmának elve (BLASKÓ 2002, 67–73.), amely később a *ne bis in idem* elvével egészült ki (BLASKÓ 2016, 67.). Professzor úr a jogág ultima ratio jellegét a büntetőjog feladatáról írottak körében hangsúlyozza (BLASKÓ 2002, 63.).

A miskolci büntetőjogi tankönyv a büntetőjog alapelveként ismeri el a törvényesség, a humanizmus, a tettfelelősség, a bűnfelelősség, az *arányosság*, a *szubszidiaritás* és a kétszeres értékelés tilalmának elveit. A szubszidiaritás értelmezésénél a szerzők az állami beavatkozás eszközének arányosságát az adott jelenség társadalomra veszélyességével állítják szembe, ezen keresztül hangsúlyozva a büntetőjog kiegészítő szerepét. Az arányosság elve alatt magának a büntetendővé nyilvánításnak, valamint a szankció meghatározásának arányosságát különítik el (GÖRGÉNYI et al. 2007, 69–70.).

Belovics Ervin, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tankönyvszerzője a büntetőjog alapelveiként megkülönbözteti a jogbiztonság követelményét, a törvényesség (*nullum crimen sine lege* és *nulla poena sine lege*) elvét, a *nullum crimen sine culpa* elvét, a visszaható hatály tilalmának elvét, a *büntetőjog ultima ratio jellegét*, a büntetés törvényi meghatározottságának követelményét, az elkövetőt terhelő analógia tilalmának elvét, illetve a *ne bis in idem* elvét (BELOVICS 2017, 59–81.). Az ultima ratio elve a jogalkotót kötő elvként azt juttatja kifejezésre, hogy a büntetőjogi védelem megteremtésére csupán akkor kerülhet sor, *ha más jogági eszközök nem alkalmasak egy adott konfliktus kezelésére. A büntetőjogon belüli viszonyokon belül értendő arányosság követelménye* kifejezi, hogy a büntetőjogi jogalkotás elengedhetetlen szükségessége esetén a jelenség tárgyi súlyára tekintettel kell meghatározni a büntetőjog-ellenes magatartás büntetését (BELOVICS 2017, 77–78.). A fentebb felvázolt hazai megközelítések között ez az alapelv rendszer biztosítja leginkább az ultima ratio jellegű büntetőhatalmi beavatkozás követelményének hangsúlyozását.

Az ultima ratióval némely felfogásokban szinonimként kezelt szubszidiaritás koncepciója hol általános princípiumként, hol az arányosság büntetőjogi változataként, hol pedig a büntetőjogi szankciók ökonómiájával összefüggésben jelenik meg. Hivatkozzák átfedésben a büntetőjog fragmentáris, illetve akcesszórius karakterével, valamint a jogág szekunder jellegével. A fenti koncepciók kavalkádjára a szegedi tankönyv már az 1990-es években rámutatott (NAGY–TOKAJI 1998, 59–60.).

Külföldi kitekintés

A büntetőjog alapelvrendszerének témakörét a nemzetközi szakirodalomban vizsgálva hasonlóan színes tendenciát fedezhetünk fel, láthatóvá válik, hogy az ultima ratiót a tetterányosság és a szubszidiaritás koncepciókhoz hasonlóan

alkalmazzák (YOON 2001, 7.). A különféle alapelvrendszer-felfogások közül a Prittwitznél, Kaiifa-Gbandinál és Yoonnál olvasható gondolatokra kívánom irányítani a figyelmet, amelyek más megközelítésbe helyezhetik a vizsgált alapelv-párhuzamok „versengését”.

Prittwitz az arányosság és az ultima ratio elveinek különbségét abban ragadja meg, hogy az arányosság elve előre feltételez egy adott célt, amely fényében eldöntjük, hogy a választott eszköz ezzel arányos-e, azaz tulajdonképpen végső érv-e. Az ultima ratio alapelve magát a célt is megfogalmazza, mondhatni minősíti, tehát értelmében *a cél kiválasztásának értékelésére, illetve behatárolására is szolgál*, a büntetőjogot kvalitatív és kvantitatív irányban is korlátozó elv (KAIIFA-GBANDI 2011, 7.). Ez a szemlélet fejeződik ki Yoonnál is, aki szerint az ultima ratio elve kvantitatív szempontból *a büntetést érdemlő magatartások* körét korlátozza, emellett kvalitatív korlátként áll fenn a *szankcióval fenyegetés mértéke* vonatkozásában (YOON 2001, 22–43.).

A büntetőjogi alapelvek körét az európai büntetőjog dimenziójában vizsgálva látható az ultima ratio jellegű büntetőjogi beavatkozás hangsúlyozása. Az elv megjelenik az *európai kriminálpolitika manifesztumában* az uniós büntetőpolitika fundamentális elvei között: a büntetőjogi beavatkozás legitim célkitűzése, az ultima ratio, a bűnösség, a törvényesség, a szubszidiaritás és a koherencia. Szintúgy megtalálható az *Európai Bizottság* által legfontosabbnak ítélt büntetőjogi alapelvek körében – az ultima ratio és a szubszidiaritás elvei, az alapvető jogok tiszteletben tartása, a büntetőjogi normák következetessége és koherenciájának szükségessége. Az *Európai Unió Tanácsa* az ultima ratio, az arányosság és a szubszidiaritás elveit is mozgósítja, amikor meghatározza iránymutatásait a büntetőjogi jogalkotással kapcsolatban. A fentiekből látható, hogy a büntetőhatalom hazánkban is konkuráló elveinek párhuzama a közösségi büntetőjog-alkotást is kíséri, az ultima ratio elvét a fórumok az európai büntetőjog felépítményének vezérelveként illesztik az arányosság és a szubszidiaritás mellé.

Összefoglalásként

A büntetőjog alapelvrendszerének felfogásait az egyes büntetőjogi iskolák mentén, illetve kronológiai rendezés mellett áttekintve – figyelemmel a kritikus hangokra, a külföldi javaslatokra és az EU-ban kialakult álláspontokra – *vitán felül áll, hogy szükség van az ultima ratio elvének hangsúlyos megjelenítésére a büntetőjogban.*

Mivel ez a koncepció alapvetően az *Alkotmánybíróság gyakorlatából* került át a büntetőjogi szakirodalomba, *autentikus értelmezése* jól hasznosulhat a büntetőjogi alapelvrendszerbe illesztés vizsgálatánál. Súlyom László rámutat, hogy a büntetőjog mint ultima ratio hivatkozást a 30/1992. (V. 26.) döntésben

tette egyértelmű technikai szabállyá az Alkotmánybíróság, amelyet azt követően a *szükségesség és arányosság fokozott, a szokásosnál szigorúbb követelményeinek érzékeltetésére* alkalmazott a büntetőjog alkotmányos kontrolljának módszerei körében (SÓLYOM 2001, 571.).

Az állampolgárok szabadságát a legintenzívebben korlátozni képes büntetőjog alapelvrendszere nem nélkülözheti annak megjelenítését, hogy a büntetőhatalmi beavatkozás határait a fent jelzett szigorú követelményeknek megfelelően alakították ki a jogalkotás során, illetve ezen határok tiszteletben tartása a jogalkalmazásban is meg kell hogy történjen.

A büntető anyagi jog és a büntető eljárási jog szabályai nemzetközi tendenciákat követve alternatív szankciók bevezetésével, illetve a klasszikus büntető útról elterelő eljárási megoldásokkal szélesítik a büntető-igazságszolgáltatás mozgásterét (VÁRI 2019, 54.), amelynek jól hasznosítható vezérelve lehet az ultima ratio elve, azaz a koncepció a jogalkalmazásban is érvényesítendő követelmény.

Az *arányosság és az ultima ratio viszonyával kapcsolatban* nem látom akadályát annak, hogy a szükségesség, valamint a büntetőjogon kívüli és belüli arányosság követelményegyüttese *az ultima ratio gyűjtőelv* alatt legyenek megjelenítve és értelmezve. A büntetőrendelkezések, különösen pedig a büntetések alapvető jogokat érintenek, a fokozott szükségességi/arányossági alkotmányos küszöb azáltal biztosítható, ha a kriminalizáció (kvázi büntetőjogon kívüli vetület, érték-választás, eszközválasztás) és a szankció meghatározása (büntetőjogon belüli vetület) terén egyaránt irányadó követelményként tekintünk az ultima ratióra.

Az ultima ratio másik „konkurens” elve a *szubszidiaritás*. Az ultima ratio üzenete (legvégső eszköz a legvégső esetben) a fenti alapjogi szemléletet is tükrözve a büntetőjog társadalmi szerepének erőteljesebb kifejezésére alkalmas, mint a büntetőjog kiegészítő, szekunder jellegét hangsúlyozó szubszidiaritás, ami alapján a szubszidiaritás elvének mellőzését javaslom.

Remélem, a fentiekben sikerült Blaskó Professor Úr, Tábornok Úr szívének kedves, szellemiségének tetsző olvasmánnyal kifejeznem a tiszteletemet a munkássága előtt!

Irodalomjegyzék

- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának* (2011). [COM(2011) 573., 2011. 09. 20.]
- A Tanács következtetései a Tanács büntetőjogi tanácskozásait irányító mintarendelkezőkről* (2009). (16542/2/09., REV 2, 2009. 11. 27.) (A letöltés dátuma: 2020. 03. 12.)
- BÉKÉS Imre – FÖLDVÁRI József – GÁSPÁR Gyula – TOKAJI Géza (1980): *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Budapest, BM.
- BÉKÉS Imre – SZALMA László (1973): *A büntetőjog általános része*. Budapest, BM.

- BELOVICS Ervin – BÉKÉES Imre – BUSCH Béla – DOMOKOS Andrea – GELLÉR Balázs – MARGITÁN Éva – MOLNÁR Gábor – SINKU Pál (2009): *Büntetőjog I. Általános rész.* (Negyedik, hatályosított kiadás.) Budapest, HVG-Orac.
- BELOVICS Ervin – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály (2014): *Büntetőjog I. Általános rész. A 2012. évi C. törvény alapján.* Budapest, HVG-Orac.
- BELOVICS Ervin (2017): *Büntetőjog I. Általános rész.* Budapest, HVG-Orac.
- BLASKÓ Béla (1995): A büntetőjogi felelősség filozófiai alapjáról. *Jogtudományi Közlöny*, 50. évf. 2. sz. 90–93.
- BLASKÓ Béla (2002): *Magyar Büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Rejtjel.
- BLASKÓ Béla (2016): *Magyar Büntetőjog. Általános rész.* Budapest–Debrecen, Rejtjel.
- CSERNY Ákos – TÉGLÁSI András (2014): *Jogszabálytan és jogértelmezés.* Budapest, NKE.
- FÖLDVÁRI József (1990): *Magyar büntetőjog. Általános rész.* (Második, javított kiadás.) Budapest, Tankönyvkiadó.
- FÖLDVÁRI József (1997): *Magyar büntetőjog. Általános rész.* (Negyedik, átdolgozott kiadás.) Budapest, Osiris.
- GELLÉR Balázs – AMBRUS István (2017): *A magyar büntetőjog általános tanai I.* Budapest, ELTE Eötvös.
- GÖRGÉNYI Ilona – GULA József – HORVÁTH Tibor – JACSÓ Judit – LÉVAY Miklós – SÁNTHA Ferenc – VÁRADI Erika (2007): *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, CompLex.
- KAIKAFI-GHANDI, Maria (2011): The Importance of Core Principles of Substantive Criminal Law for a European Criminal Policy Respecting Fundamental Rights and the Rule of Law. *European Criminal Law Review*, Vol. 1, No. 1. 6–33. DOI: <https://doi.org/10.5235/219174411798862640>
- KOVÁCS Lajos – LÁNYI Tamás – MIKLÓS Irén – VASS Éva – VÖRÖS Edit (1989): *Büntetőjog. Általános rész.* (Jegyzet a Rendőrtiszti Főiskolán szervezett tanfolyamok hallgatói részére.) Budapest, RTF.
- NAGY Ferenc – TOKAJI Géza (1998): *A magyar büntetőjog általános része.* Budapest, Korona.
- NAGY Ferenc (2010): *A magyar büntetőjog általános része.* (Második, átdolgozott kiadás.) Budapest, HVG-Orac.
- SÓLYOM László (2001): *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon.* Budapest, Osiris.
- The Manifesto on European Criminal Policy* (2009). Elérhető: www.crimpol.eu/manifesto (A letöltés dátuma: 2019. 03. 08.)
- VÁRI Vince (2019): *Eltérés és az ügyész – nyomozó hatóság kapcsolata a nyomozásban.* Nagykanizsa, Pannon Egyetem Nagykanizsai Kampusz.
- YOON, Young-Cheol (2001): *Strafrecht als ultima ratio und Bestrafung von Unternehmen.* Bern, Peter Lang.